

Totalitní světy

Michael Šebek

Shrnutí
Tento článek se zabývá vztahy mezi sociální a psychickou totalitou. Nevědomé části psychiky jsou podle autora nositeli archaických magických objektů, mezi nimiž jsou také totalitní objekty mající historický vztah k pradávným absolutistickým monarchům, božstvům, duchům a démonům vyvolávajícím strach, podřízenost a poslušnost potřebnou k zachování existence. Jejich moc vyplývá z jejich všemocnosti a vševědoucnosti. Tyto objekty se snadno aktualizují v psychické mizérii, ve stavech osamělosti, bezmocnosti a v úzkosti provázející nejistou existenci. Mají dvojí podobu: spásný objekt a persekuční objekt – obě podoby často splývají nebo alternují ve vědomí jako fantazie nebo konkrétní obrazy, naplňované vnějšími objekty. Prvním všemocným objektem v ontogenezi je mateřská postava a posléze oba rodiče. Později, kdy jejich všemocnost se ztrácí, nastupují na jejich místo jiné autority, božstva, mocní tohoto světa, diktátoři a částečně též sociální stát. Zkoumání psychické totality nabízí několik klinických obrazů, které autor popisuje a rozebírá. Zatímco psychickou totalitu lze ovlivnit psychoterapií a psychoanalýzou, sociální totality představují permanentní ohrožení civilizace.

Klíčová slova: sociální totalita, psychická totalita, totalitní mysl, totalitarismus, moc, patogenní přesvědčení, falešné self, sadomasochismus, totalitní objekt, totalitní ego-syntéza, základní nejistota

Totalitarian spaces

Summary

This paper delineates relations between the social and the psychic totality. The author presupposes unconscious parts of psyche to be a seat of archaic magic objects, and some of them are totalitarian ones having historical relation to ancient absolutistic monarchs, kings, gods, demons and ghosts evoking fear, subordination, docility in order to redeem the solely existence. The power of these objects consists in their omnipotence and omniscience. These objects are easily actualized in psychic miseries, in states of loneliness, helplessness, and in anxieties accompanying a dubious existence. They have two forms: saviour and victimizing. Both forms are often merging with each other or alternate in the consciousness as fantasies or concrete external objects. The first almighty object in the ontogenetic development is the mother figure, and later both parents. Later when their almighty character is diminishing, their place is occupied by other authorities, gods, powerful people of this world, dictators and partly also social states. The investigation of the psychic totality reveals several clinical models described and analysed. As the psychic totality can be influenced by psychotherapy and psychoanalysis, social totalities represent the permanent danger to our civilisation.

Key words: social totality, psychic totality, totalitarian mind, totalitarianism, power, pathogenic belief, false self, sadomasochism, totalitarian object, totalitarian ego-synthesis, basic uncertainty

Studium totalitarismu vede ke třem základním faktům. Prvním je nesporně dlouhá a bohatá historie tohoto jevu zasahující až do mykénské kultury a zřejmě ještě dále (Vernant, 1962, 1993; Šebek, 1998), ačkoliv označení „totalitarismus“ přichází až s fašismem, dříve se hovořilo o tyraniích. Druhým je jeho univerzálnost: zasahuje velké společnosti i malé skupiny a jeho kořeny jsou podle mého názoru založeny hluboko v lidské mysli. Třetím je neustálá náchyllost k reprodukci v náboženstvích, ideologiích i státních uspořádáních, jak o tom svědčí i novodobá historie, přičemž samotná náboženství, různé víry, přesvědčení i ideologie samy nebezpečné nejsou – nebezpečné je násilí, které z nich může pocházet. Britton (2015) zdůrazňuje, že nejde tak mnoho o to, čemu člověk věří: „...zda je to hebrejská Bible, křesťanská Bible, Korán nebo Kapitál“ (s. 75), ale jak tomu věří. Násilí plyne ze způsobu, jak se s vírami – ať už náboženskými, politickými nebo čistě osobními – zachází. Podle Brittona jsou to „absolutistické víry“, fanaticky prožívané a šířené extrémní a fundamentalistické, které neznají alternativu a jsou spojeny se samotnou existencí subjektu, jejich nositele. Epistemologie i ontologie subjektu splývají v jedno. Podle Brittona je fanatismus regresivní fenomén a sám klade otázku, zda regresí může být zachváčena celá společnost.

Totalitní systémy jsou sociální a také psychické organizace, ale sociální organizace jsou srozumitelnější a byly mnohokrát popsány jako analýzy fašismu a komunismu. Jsou to však jen moderní a technologicky vyspělejší verze sociální totality. Dříve to byly různé historické podoby monarchistického absolutismu. Základní charakteristikou totalitních systémů je důraz na celek, jemuž jsou části podřízeny. Celek znamená více než jeho části. Totalitní systém můžeme zkoumat zevnitř nebo zevnitř – skrze tělesnost a psychickou realitu. Tyto dva pohledy nejsou identické. Např. nahlíženo zevnitř, je-li celek více než části, pak život jednotlivce má v totalitě malou nebo žádnou cenu. Důležitější jsou zájmy všech, tedy celku, a těm se vše podřizuje (když se kácí les, létají třísky). Etika „celku“ má navrch. Z pohledu psychické reality subjektu je v životním zájmu jedince, aby jeho život byl respektován a chráněn. Je zde tedy etika jedinců tvořících celek. V moderní lékařské etice, která z části vychází ze zneužití lékařské vědy v koncentračních táborech v době fašismu, to znamená, že žádný člověk nesmí být obětován pro tzv. vyšší vědecké zájmy celku. Tuto etiku individuální existence však totalita zpochybňuje.

Sociální totalita

Zvykli jsme si pojímat totalitní systémy na úrovni celých států a demokracii chápat jako protipól. Tak tomu však zjevně není. Armády všech států mají hierarchickou, autoritativní a totalitní strukturu. V každé válce jsou jedinci obětováni, aby celek mohl zvítězit. V demokraciích existují různé i malé skupiny postavené na mocné autoritě vůdce nebo vůdců, např. řídicích manažerů. Každý podnik stojí a padá s hierarchií autorit a přechod mezi nezbytnou autoritou, která respektuje části uvnitř celku, a absolutistickou autoritou, která tak nečiní, je tenký, avšak znatelný. Jsou instituce, které si činí právo vlastnit své zaměstnance a zasahovat dalece do jejich myšlení a citění, tedy i do jejich osobního života. Dialog jako forma komunikace se zaměstnanci bývá sice formálně deklarován, ale každý zaměstnanec, který je schopen detekovat skutečnou nesvobodnou atmosféru uvnitř podniku, ví, že nic takového neexistuje a je lépe si s tím nezačínat. Vrcholem persekuce bývá sice jenom propuštění z různých uváděných důvodů, ale ne každý chce propuštění riskovat.

Dalšími příklady parciálních totalit jsou některá politická hnutí vedená jedním mužem, monarchistické sklony některých prezidentů, gubernátorské sklony hejtmanů aj. V současném světě existuje nespočet zneklidňujících příkladů. Malé totalitní světy v demokracii tedy jsou a jsou dost různorodé. Jsme málo zvyklí používat termín „totalitní“ pro rodinná a vztahová uspořádání třeba jenom mezi dvěma lidmi, přestože jeden, ten mocnější, zachází s druhým jako se svým vlastním a zachází s ním podle pravidel, která jednoduše sám diktuje a která se už jen z vnějšího pohledu jeví jako zjevný útisk. Totalitní nebezpečí je i v terapeutickém vztahu. Robert Hirschelwood (1997) o tom pojednává ve své knize „Therapy or Coercion: Psycho-Analysis and Ethics“. Pacient v regresi přisuzuje terapeutovi velkou moc. Proto etika terapeutické práce nepřipouští zneužívání pacienta a každý terapeut by měl být schopen vidět sebe, pacienta a vzájemnou interakci z pozice třetího, aby se vyvaroval možným selháním.

Určité nesnáze vzniknou, když mluvíme o totalitě uvnitř psychiky. Co nás opravňuje použít termín totalita, který byl původně použit k charakteristice fašismu a později také komunismu, také jako termín psychologický, jsou podobnosti v charakteristikách. Týkají se jak společenství, tak i psychických uspořádání. Existuje možnost hlubšího pochopení vazby mezi společenskou totalitou, kterou ostatně vytvářejí zase jen lidé, a psychickou totalitou, jež má opět jisté vnější sociální determinanty. Vztahy mezi psychickou totalitou a sociální totalitou nejsou, jak se dá předpokládat, přímočaré. Mají však jisté společné kvality. Jedno z nich je upřednostnění celku před částmi. Celek je uvnitř zjednodušen, smazán, a pokud nějaká diference uvnitř celku existovala, je fakticky zrušena, a jestliže neexistovala, je jí bráněno v rozvoji. Omezení nebo zrušení diference se například projevuje jako omezení nebo zrušení svobod, včetně svobody myšlení, cítění a rozhodování. Totality jsou simplexní struktury, které působí proti přirozené diferenciaci psychické a sociální.

Simplexní struktura celku

Při pohledu zvenčí je typickou vlastností totalitních světů jejich zjednodušení, ztráta, zrušení nebo nedostatek diference. Slovo totalitarismus je původně spojeno s Mussolinovým politickým systémem fašismus (*fascio* = svazek) a toto označení pro něj použil italský politik Giovanni Amendola v roce 1923 (*sistema totalitario*). Fašisté převzali tento výraz v pozitivním duchu, takže na počátku neměl nádech ničeho negativního. Spoléhá na jednoduchý, přímočarý výkon veškeré moci spojené s řízením společnosti. Moc zákonodárná, výkonná a soudní je spojena a vykonává ji jedna osoba – diktátor – nebo jedna politická síla. Této moci podléhá jak armáda, tak i církve a všechny organizace, pokud existují a nebyly zrušeny nebo spojeny s jinými do větších, lépe kontrolovatelných celků. Vymizení rozdílů – stejně jako zamezení jejich vzniku – vede k uniformitě, která hluboko proniká do mnoha, když ne do všech stránek života. Odpadá složitá a časově náročná dohadování různých institucí – tak charakteristické pro demokracii. V totalitě není žádný dialog, a proto od ideje k činu existuje krátká a rychlá cesta. Např. soudní rozsudky jsou vydávány prakticky hned poté, co dojde k jejich objednávce; pole, které vadí stavbě dálnice, je okamžitě vyvlastněno. Místo složitých řešení otázky adekvátnosti a výběru hodnot, jsou hodnoty uměle stanoveny mocenským rozhodnutím. Věda je ideologicky znásilněna ve prospěch vládnoucí moci, jeví se téměř zbytečnou, protože otázky

pravdy a nepravdy řeší sám diktátor podle svých mocenských potřeb. Totéž se děje s výkladem dějin, který je přizpůsoben potřebám diktátora.

Meyer (2013) rozvádí myšlenku, že totalitarismus je vztahový fenomén – vládce potřebuje oběť a manipulovatelnou masu příznivců. Je tu vládcova ideologie, která vyplňuje meziprostor a k níž se odvolává jak vládce, tak i vykonavatelé jeho vůle. Ideologie obvykle vyplňuje mezeru, která zůstala po oslabeném náboženství nebo je shodná s určitým, zpravidla jednostranným výkladem náboženství. Identifikace s ideologií má nahradit všechny předchozí osobní identifikace, čímž má dojít k vymazání rozdílů mezi lidmi způsobených právě různými pestrými individuálními identifikacemi, jimiž člověk v průběhu vývoje projde. Čím jsou si lidé podobnější, tím více představují jednolitou masu, v níž není žádná opozice a kterou lze mocensky manipulovat. Meyer se zmiňuje o „singularizaci“ psychiky, zničení identity. Poslušnost mas je ideálem každého společenského totalitarismu. Vymizení diferenciací lze přirovnat k vytvoření amorfní anální masy (Chasseguet-Smirgel, 1984; Šebek, 1992) a spjatost s analitou se jeví jako typická charakteristika totalitního systému sociálního i psychického.

Také psychické totalitní struktury mají zjednodušenou rigidní strukturu. Jedna podoba totalitní organizace má převážně dyadický tvar, v němž jedna část psychiky zcela – totálně – ovládá druhou část. Výsledkem je často zničení nebo omezení vnitřní a nakonec i vnější svobody a tvořivosti. V dyadické podobě totality hraje fenomén moci zásadní úlohu.

Jinou podobou psychické totality je amorfní organizace osobnosti. Jedná se buď o vývojový deficit, nebo výraznou regresi Já. Bleger (1967, 2013) popsal „ambiguous personality“ – nevyhraněnou osobnost – jako primitivně nediferencovanou, jejíž polaritou je autoritativní osobnost, která se rigidně drží určitých zásad a přesvědčení, a tím se brání návratu k nediferencovanosti. Podle Blegera je hlavní charakteristikou této primitivní organizace synkretismus – spojování psychických jevů (protichůdných), které by bylo na místě diferencovat, např. odlišit dvě různé osoby a směřovat k nim dvě různé reakce. V synkretismu útok na jednu osobu se nerozlišeně přenesse na úplně jinou apod. Je tu nejasnost v identitě i v rozlišení vnějšího světa. Synkretické ego se chová onipotentně právě ve svém synkretismu. „Ambiguity“ (nevyhraněnost, nejasnost) existuje často jako odštěpená část v osobnostech, které vcelku dosáhly vyšší úrovně organizace, ale vrací se, když nastává psychické zhroucení nebo jeho nebezpečí, vstupuje do snů a symptomatických aktů.

Geneze moci

Moc patří k přirozenosti vztahu mezi rodičem a dítětem. Vyplývá z nerovnosti generačních, které zahrnují fyzické vlastnosti (rozdíl ve velikosti, hmotnosti a faktické síle), mohutné psychické rozdíly mezi dítětem a dospělým a difference v sociální kompetenci, a nakonec z nezbytnosti uskutečňovat socializaci prostřednictvím výchovy. Rozumně uplatněná moc ve výchově je pro socializaci nepostradatelná. Dostí dobrá matka, jak ji modeloval Winnicott, uplatňuje svoji moc ke stimulaci samostatného vývoje dítěte. Otázka moci tedy spočívá v tom, jak, kdy a v jakém stupni je uplatňována. Ačkoliv téma moci svádí k představě, že je sycena především agresivním pudem a jeho deriváty, jsou i libidinózní komponenty moci související s pudy života. V ontogenezi je nejmocnějším vztahem vztah mezi mateřskou postavou a malým dítětem – kojencem, batoletem. Moc matky nad dítětem se pohybuje v nejširším spektru mezi smrtí, zachováním života (přežití)

a stimulací vývoje a rozvoje života, což jí dodává potenciálně totalitní charakter.¹⁾ Materská postava je jak spásným (libidinózním) objektem zachraňujícím život dítěte, stejně tak potenciálně i persekučním až vražedným objektem, vůči němuž nemá dítě žádné skutečně účinné obrany, neboť je na mateřském objektu doslova životně závislé.

Dějiny západní společnosti jsou však spjaty převážně s mocí otcovskou, s vládou mužů – diktátorské postavy evropské historie od starověku do novověku byli a jsou muži, kteří se neštítí žádné krutosti, když jde o likvidaci nepřátel a porobených.

Moc otcovské postavy ve vývoji dítěte postupně roste. Kastrální hrozby v oidip-ské fázi vytvořené triadickou rodinnou konstelací ženou moc otce do totalitního spektra: život nebo smrt! Ačkoliv narcismus matky v prvním modelu není tolik v popředí a rozhodující je absolutní závislost malého dítěte na ní, druhý model, model otcovského despotismu je výrazně svázán s narcismem otce (Faimbergová, 2001).²⁾

Freud mohutně přispěl ke studiu totalitní autority spjaté s otcovskou postavou. V práci „Totem a tabu“ (1912, 1913), v níž se Freud snaží mimo jiné hypoteticky vysvětlit historickou genezi oidipského komplexu, je velká moc otce důvodem nenávisti, sjednocení bratrů k otcovraždě a převzetí moci. Následná individuální i kolektivní vina vede postupně k organizaci společnosti od totemismu k náboženství, k Bohu – Otci. V pozdější práci „Budoucnost jedné iluze“ (1927) Freud uvádí, že je to především lidská bezmocnost ve světě mocných přírodních a kulturních sil, která obrací člověka k Bohu jako spásnému objektu.

Lze snadno dovodit, že bohové jsou nadáni v lidských projekcích ohromnou spásnou mocí a to jak ve vztahu k vnitřním pocitům viny, tak i k vnějším nepřed-pověditelným nebezpečím. V sekulárním světě v historických dobách splývala světská moc králů a císařů s božskou, magickou mocí. Zdá se, že vina zasluhující trest, je předělem mezi božskou ochranou a božím hněvem vedoucím k zatracení.

Podle Boesche (1996), který se zabýval dějinami tyranie, Freud obohatil znalosti o tyranii tím, že ji spojil s rodinou, jež reprodukuje cykly útlaku. Ve strukturálním modelu Freud (1923) zavádí pojem Nadjá, který se stává nositelem vnitřní tyranie ve vztahu k Já. Zvnitřněné rodičovské postavy, zejména jejich zákazy a definice dobrého a špatného, vstupují do Nadjá, které má moc milovat i nenávidět Já (Loewald, 1962/1980). Jsou to právě láska a nenávisť, které jsou po generace promítány do bohů a bůh je zde proto, aby byl nadřazen nespolehlivému Nadjá.

Archaická povaha totalitního objektu

V roce 1998 jsem popsal totalitní objekt jako onnipotentní, všemocný a vševědoucí, který je hluboce zakořeněn v primitivní mysli a starodávné kultuře. V tomto směru jsou inspirativní práce Trojana (1994) a Vernanta (1993). Mám za to, že totalitní objekty jsou promítány do náboženských a mytických pohledů na svět a fungují také jako části starších i moderních totalitních politických systémů a spatřujeme je také v islámském fundamentalismu a terorismu.

1) V diskusi mé přednášky v Tel Avivu v roce 1995 uvedla Janice Chasseguet-Smirgelová, že totalitní charakteristiky mateřského objektu jsou nesporné.

2) Ve starém oidipském dramatu narcistický král Laios nechce uvolnit cestu Oidipovi a za-platí za to smrtí, protože v jednom prostoru se může nacházet jen jeden z nich.

Ačkoliv jsem totalitní objekt popsal v různých dobách v několika publikacích, nemyslím si, že jsem podal vyčerpávající obraz. Pojetí objektu v psychoanalýze variuje v různých teoriích, ale bazálně se týká rodičovských objektů, případně jejich generačních předchůdců. Moje pojetí je širší, zahrnuje i generační předchůdců jejichž obraz postupně ztrácí konkrétnost a nabývá podoby kultury, která zahrnuje výtvoř předchozích či dávných generací, kam patří mýty, náboženství a magické pojetí světa. Mám za to, že totalitní objekt a jeho svět se vynořuje z dávného světa, jehož residua má každý člověk ve svém nevědomí a za určitých podmínek, zejména v duševní nouzi a mizérii, se aktualizuje. V roce 1998 jsem popsal totalitní objekt jako archaický, svázaný s dějinami tyraní, které popsal ve své vynikající práci Robert Boesche. Totalitní objekt je vlastní nevědomé, primitivní magické psychice, jejíž elementy vystupují v rozmanitých podobách (duchové, přeludy, sny, božstva, strašidla apod.) do předvědomé a vědomé sféry či přímo chování. Nejzřetelněji a asi nejsnadněji vystupují jako fantazie o spásném nebo persekucním objektu. Obě podoby jsou v primárním procesu těsně spojeny. Kdo má moc spasit, má i moc zabít. Totalitní objekt se u člověka vynořuje, je-li ohroženo přežití, objeví-li se bezmoc nebo osamělost, cítí-li se lidé ve společnosti marginalizováni (viz též Hannah Arendtová v obsáhlém pojednání o totalitarismu).

Freud (1919) ve své práci o „unheimlich“ (něco tísnivého) se domníval, že tísnivé pocity jsou spojeny s návratem vytěsněného a s oživením archaických magických částí psyché, které jsou v psychice stále přítomné. Mám za to, že fantazie o spásném objektu v tísnivých situacích, v ohrožení, bezmocnosti a prázdnotě jsou právě tímto návratem těchto magických struktur, které hrály velkou roli v dávné lidské minulosti, které napomohly vzniku náboženství a vedly k uctívání různých božstev. Také Otto Fenichel (1940) psal o archaických božských objektech a poznamenal, že náboženství všech lidí operují se strachem, jenž pochází z tísnivého. V samotné představě boha nebo určitého kultu je podle Fenichela mnoho archaických stránek, které se podobají návratu k tomu, co je staré a také překonané, aby věřící byli plni strachu a bázně, aby byli poddajní. Podle Fenichela bohové vedle nadpřirozených rysů patřili také k podsvětí, ke zvířecímu a pudovému světu, kterého se člověk musí bát.

Jsou-li tedy bohové reprezentanty totalitních objektů, spásných i persekucních, mají dualistickou podobu, vyvolávají tísnivé pocity a strach, ale současně fascinují a přitahují.³⁾ Podobají se duchům nebo démonům, pohádkovým či mytickým bytostem vystupujícím z nevědomí a pomocí projekce se usazují v okolním světě jako fantazijní totalitní objekty, anebo se setkávají se skutečnými mocnými objekty vnějšího světa pomocí aktualizace. Oživený magický archaický objekt se spojí s reálným.

Moderní totalitní režimy 20. století převzaly některé funkce náboženství, když na místo náboženských dogmat postavily umělé ideologie. Z bohů, z císařů a archaických absolutistických vládců se stali diktátoři vybavení promyšlenou technologií moci, v níž se diferencovaná společnost rozpadla na poddané a vládce s ambicí ovládnout nejen chování poddaných, ale i jejich vnitřní psychiku, jejich myšlení, cítění i morálku. V těchto režimech se dokonce stírá i rozdíl mezi vnějšími totalitními objekty a vnitřními – individuálními totalitními objekty. Není pak

3) Hannah Arendtová (1971, 2001) píše, že v předfilosofickém Řecku se lidé chtěli vyrovnat svým bohům, od nichž se ale lišili jenom svojí smrtelností, což bylo možné řešit věčnou slávou, nezapomenutelným činem nebo bytím: bytí se stalo pravou božskostí filosofie.

snadné odlišit reálné a fantazijní ohrožení, stejně jako nejde dobře odlišit vnější cenzuru a vnitřní cenzuru.

V povaze archaického objektu je jeho „nesmrtelnost“ – existuje přes mnoho generací v nevědomé psychice a dokáže se znovu aktualizovat, a to i v běžných denních situacích, kdy prožíváme bezmocnost, kterou může způsobit nemoc a nečekaná totální závislost na druhých, kteří se stávají spásnými i persekučními objekty – buď v alternaci nebo paralelně či nerozlišeně. Tyto jevy je možné podřadit pod pojem regrese. Takovou životní situaci popisuje Buriánek (ústní sdělení, 2015). Buriánek líčí svůj stav tělesné krize, ohrožení života, v níž prožíval bezmocnost a osamělost. Idealizace lékařů a personálu jako spásných objektů na jedné straně a na druhé téměř smrtící persekuce stejnými objekty.

Jiným příkladem jsou mučivé policejní výslechy známé z totalitních režimů, v nichž vyslýchaný ztrácí tělesnou i duševní integritu. Jeho smrtelný strach je zneužit vyšetřovatelem, který sehraje roli spásného objektu. Když se oběť přiznává, má alespoň nějakou (často falešnou) naději na přežití. Ačkoliv jde o různé situace, role spásného a persekučního jsou téměř identické.

Totalitní svět – svět totalitních objektů – je tedy nejspíše v každém jednotlivém člověku jako nevědomý potenciál, který se může aktualizovat.

Vnitřní totalitní svět

Aby mohly sociální totality vůbec vzniknout, musí mít oporu v psychice jednotlivců. Už Platón měl za to, že tyranie se může udržet jen díky podpoře lidí. Musí zde tedy fungovat introjekční a projekční mechanismy. Nejčastější podoba totalitní psychické organizace vypadá tak, že jedna část psychiky utiskuje nebo cele – totálně – ovládá jinou podstatnou její část – např. Nadjá jako přísný soudce utiskuje Já. Jindy je totalitní objekt usídlený v Já a pak chce cele ovládat druhé. Tento druh dominance může vyústit až v silně patologické zotročování nebo zabíjení druhých. Většinou však rozpoznáváme u těchto osob výrazné narcistické rysy – tedy velkou libidinózní investici do Já. K tomuto obrazu se připojuje malá vztahovost ke světu druhých a slabší Nadjá struktury na hranici disociality nebo asociality. Vedle toho existuje projekce a reprojekce totalitního objektu do vnějšího světa, což má pomoci obraně proti vnitřní totalitě.

V interním psychickém světě funguje totalitní objekt následovně: nutí subjekt k bezmezné poslušnosti buď k vnější autoritě nebo k Nadjě a jáskému ideálu, v nichž se objekt trvale nebo dočasně usídlil. Totalitní objekt zaměřuje svoji moc k myšlení i cítění – tedy k nejnítěrnější oblasti psychiky – zbavuje je svobody myslet a cítit (ryzí – pravé Já/self je potlačeno nebo nerozvinuto). V této hluboké intruzivitě je nejlépe vyjádřen význam slova totalitní v oblasti psychiky. Ruší se diferenciaci psychiky, neboť poslušnost a podrobení se nepotřebuje složité jáské (Ego) funkce ani rozmanité postoje a hodnoty vyplývající z ideálu Já. Původní morálka Nadjá, pokud se vytvořila, překáží jednoduchému cíli podrobit se všemu, co vládce přikáže, tedy i zabíjet. Protože diferenciaci psychiky vedoucí k individualitě je na překážku, totalitní objekt zastavuje psychický vývoj a nahrazuje jej vynucenou vírou v ideologii, konečné pravdy, jimiž diktátor zdůvodňuje potřebnost své existence. V psychice jsou to zejména víry a přesvědčení, které se sdružují do světového názoru. Britton (2015) rozvíjí úvahy o systému přesvědčení, které psychika snadno zaměňuje za fakta. Mnoho přesvědčení předchází poznání faktů a nikdy se s nimi neseťká. Schopnost vytvořit pozici třetího, aby se člověk mohl podívat, čemu

vlastně věří a proč, nemůže každý rozvinout. Samotné bytí a přesvědčení mohou splývat. Je tu opět onen fenomén ztráty diferenciace, na nějž jsem poukázal dříve, a který v psychice nejspíše připíšeme regresi Já. Fanatismus, rigidita a nezvratnost přesvědčení vyplňuje vše podstatné v psychickém dění a alternativou může být mnohdy jenom smrt.

Vnější totalitní objekty, které se nabízejí v podobě nezvratných přesvědčení a ideologií, které jsou prožívány jako konečné pravdy, mohou přinést do nezále- - nediferencované - psychiky pocity větší jistoty. Identifikace s diktátorem, vládnoucí stranou a vládnoucí ideologií nebo náboženstvím zajistí takovému subjektu pocit bezpečí, významnosti a falešné úplnosti. Idealizace totalitního objektu je pak obranou proti strachu z destrukce.

Pokusím se alespoň částečně charakterizovat nejčastější psychické obrazy a procesy spojené s vnitřními totalitními objekty.

Totalitní psychika v různých obrazech a procesech

(1) Náhlá aktualizace totalitního objektu

V článcích o základní nejistotě (2016a, 2017) jsem popsal aktualizaci totalitního objektu, která se může objevit na počátku psychoanalytické sezení, když se Já (jako soubor funkcí) nachází v kratším (pár vteřin) nebo i delším (více minut) stavu „vypnutí“. Obvykle se jedná o stav prázdna, kdy chybí objekt nebo reprezentace objektu, kterého by bylo možné se zachytit. Trvá-li tento stav více než pár vteřin, objeví se často tísnivý pocit (*unheimlich, uncanny*), který je nejspíše způsoben tlakem nevědomých obsahů, které využívají situaci částečně vypnutého Já a tlačí se do vědomí. Stav bezmoci a tísně, který charakterizuje tuto regresi, může vyvolat potřebu totalitního objektu v jeho spásné podobě. Pacient si dokonce někdy řekne o pomoc svému terapeutovi. Bližší pohled v další analytické práci většinou ukáže, že spásný objekt přenesený na terapeuta je prožit - někdy krátce, někdy dlouhodobě - jako totální závislost a velká moc terapeuta, který pacienta buď zachrání, nebo ho nechá na holičkách. Mírnější podoby spásného objektu provázejí regresivní stavy Já a patří k trvalejším komponentám preterminálních fází psychoanalytického procesu. Proto je důležité, aby terapeut svoji moc nijak nezneužil, což je důležitá část etiky psychoanalytické a psychoterapeutické práce (viz též Hinshelwood, 1997) a aby se závislostí pacienta pracoval jako s přenosovým fenoménem.

(2) Totalitní ego-syntéza

Erik Erikson (1968) popsal dvě podoby ego syntézy: celostní a totalitní. Celostní syntéza užívá zralé jáské funkce, které umožňují prožívat sebe i svět jako do významné míry otevřený systém, umožňující různé pohledy, flexibilní postoje, vidění světa v rozmanitých souvislostech a významnou sebereflexi. Takovoto kvality lze přisoudit zralým osobnostem. Totalitní syntézy jsou naopak strnulé, rigidní, nepřipouštějí pochybnosti, spoléhají na platnost předem daných pravd jako součástí neměnných ideologií a svět zjednodušují do černobílého vidění a černobílého myšlení. Podle Eriksona fungují totalitní jáské syntézy ve vývojových krizích, hlavně pak v adolescenci, kdy člověk opouští strukturu rodinných jistot, v nichž byl dítětem, ale ještě plně nevstoupil do složité dospělosti. De facto všechny přechody z jedné vývojové fáze do druhé vyvolávají úzkost a jednoduchá totalitní řešení jsou jakýmsi záchytným bodem, který překrývá hlubokou nejistotu. Také

společenské krize, které ohrožují existenční jistotu obyvatel, vytvářejí podmínky pro totalitní řešení, např. zrod diktátora nebo jiného politického subjektu (strany, hnutí). Předpoklad úspěchu spočívá v příslibu vyvedení z krize a obnovení společenského pořádku.

Totalitní ego-syntézy tedy rovněž fungují na bázi touhy a realizace spásného objektu, jehož „pravdy“ nelze nijak zpochybnit. Tento spásný vnější objekt má být novým objektem pro identifikaci, nové Nadjá, které mění předchozí morálku. V totalitních ego-syntézách mizí konflikt mezi Já a Nadjá, vše je jasné. Tato nová harmonie založená na regresi a ztrátě vnitřní diferenciaci je předpokladem fanatismu, který např. zažila německá společnost v době Hitlerovy slávy v Německu.

Totalitní ego-syntézu lze spatřit v prožívání a chování celé řady pacientů. Může to být příslušnost k náboženské sektě, kterou provází fanatická identifikace s ní, ale je to v podstatě každá ortodoxie. Častěji se v analytické práci setkáváme s ideologizací psychiky v různých formách, např. vegetariánství, jednoznačná preference alternativní medicíny, masivní odpor k vakcinaci dětí, antisemitismus a rasismus (častěji ve skrytých podobách), apod. – tedy určitý systém rigidních přesvědčení, která vyhledávají jen tak fakta, která je potvrzují. Vybočení ze „správného“ nese s sebou ohrožení základní jistoty ve světě. Osobní ideologie tak fungují jako určité materializace spásných objektů chránících člověka před katastrofou.

(3) Sadomasochistický charakter

Sprízněnost sadomasochismu s totalitními světy je závažným faktorem, který má vztah k destruktivnímu charakteru totality. Sadomasochismus jako sexuální perverze byl popsán Krafft-Ebingem a Freud ho popisuje ve *Třech pojednáních o sexualitě*. Je to psychosexuální organizace přinášející slast na obou stranách – sadismu i masochismu. Regresivní sadomasochistické vzorce existují zřejmě od nepaměti a vyznačují se rigiditou. Sadomasochistický pár je téměř nerozlučitelný. Sadista je současně nevědomě identifikován s masochistou a masochista je nevědomě ztotožněn se sadistou.

Sociální totalita má sadomasochistické prvky jednak v různých formách schvalovaného násilí, jednak také v ideologiích. Ideologie fašismu a komunismu slibovaly traumatizované a trpící populaci „lepší zítřky“, které musí být vykoupeny nezbytným strádáním, protože cesta do pozemského ráje či jen lepší budoucnosti bude chvíli trvat. Také v náboženstvích existuje podobná cesta. Poroba, chudoba a utrpení dostávají smysl a stávají se snesitelnějšími.

Častý výskyt sadomasochistických vzorců v terapiích varuje jak před sadistickým, tak i masochistickým protipřenosem. Např. pacient je zahlcen ve svém předvědomí i nevědomí prožitými traumatickými scénami, v nichž se stal obětí a které je schopen převyprávět, ale také nevědomě inscenovat v přenosu, a je tu pak nebezpečí jejich odehrání prostřednictvím manipulace s terapeutickým uspořádáním apod. Ve struktuře pacientovy psychiky je vcelku lehké najít dvě povrchové varianty: sadistické Já utiskující okolí, sadistické Nadjá (přísný soudce) utiskující Já.

(4) Falešné Já (Self)

Donald Winnicott definoval originální poruchu Self (1960, 1965). Falešná psychická vrstva subjektu vzniká v průběhu socializace jako nezbytnost pro běžné, neblízké, formální a rolové vztahy, v nichž se člověk běžně pohybuje během dne při plnění různých úkolů. Nelze každému na setkání ukazovat své pravé pocity, skutečné

názory a vyhraněné postoje, které patří více do sféry pravého nebo ryziho subjektu. Normální osobnost rozlišuje mezi svojí intimní sférou a společenskou maskou, jejímž úkolem je na jedné straně přijmout sociální role a na druhé straně bránit a zaštitit tuto soukromou více či méně intimní oblast prožívání a chování před vnějšími tlaky a vlivy. Winnicott se domníval, že dosti dobrá matka (a dosti dobrá rodina) dovede rozvíjet v dítěti obě psychické vrstvy tak, že dítě se v nich dobře orientuje a jedna vrstva neničí druhou. Je tu pro život potřebná diferenciací obou vrstev. Naše zkušenost s totalitní společností a totalitní rodinou ukázala, že vývoj falešné Self vrstvy byl zvláště důležitý jako obrana proti vnějšímu totalitnímu objektu (Šebek, 1990, 1994). Hodně autoritativní, příkazující a omezující rodiče formují dítě k přijetí falešné struktury prožívání, takže v extrémním případě dítě (později dospělý) své skutečné Self ztratilo a své falešné – dobře rodičům přizpůsobené Self – považují dokonce za své pravé. Takový stav je charakterizován extrémní přizpůsobivostí vnějším autoritám a je znakem konformních osobností, které snadno přebírají názory a zájmy druhých a ve společnosti představují dobře manipulovatelnou masu. Extrémní falešné Já tedy totalizuje psychiku, výrazně ji ochuzuje a podřizuje ji vnějším vlivům.

V terapeutické práci se potkáváme jak se syndromem „hodné holčičky“, tak se vzorcem „hodného – poslušného chlapce“, „mama's boy“. „Hodná holčička“ nevědomě věří, že její přizpůsobivost jí zajistí alespoň trochu lásky jinak přísných rodičovských autorit a jejich reprezentantů v pozdějším životě. Cena bývá vysoká: absence tvořivosti, fantazie, hravosti, spontánnosti, uvolněnosti.

„Hodná holčička“ je silně identifikovaná se svými rodiči a jejich pravidly. Jeden z typů této falešné jáské vrstvy však nevzniká pod vlivem přísnosti, ale pod vlivem rodičů, kteří zůstali pasivními nebo lhostejnými a dítě se pokouší přes podrobnost získat jejich zájem. Zde vzniká totalitní struktura plná pravidel a zákazů (přesvědčení, víry) na základě pocitů viny, neboť dítě věří, že pasivitu a nezájem rodičů si zavinilo samo, protože jinak je pro něho tato situace nereprezentovatelná. V základu vzniku totalitních struktur mohou tedy fungovat archaické a vesměs nevědomé pocity viny vedle pocitů bezmoci, osamělosti a tísně.

(5) Zahlcující a zavalující objekt

Jednou z vlastností totalitních objektů přítomných v sociálních organizacích je expanze, nerespektování hranic, chuť totálně ovládnout planetu či dokonce celý vesmír. Ve směru k individuům je pak patrný nerespekt k hranicím individua, sklon pronikat dovnitř a zahlcovat a vyplňovat cele vnitřek mysli. Někdy proběhne jen velmi rané zahlcení mateřským objektem, které je typické v symbiotické fázi. K zahlcování mají sklon matky, pro které je symbiotická zkušenost s dítětem téměř extatická. Příčiny mohou být různé, důsledky ovšem také. Taková matka má tendenci symbiotickou zkušenost protahovat a brzdí tím nástup dalších separačně-individuačních fází. Výsledkem může být chabá hranice mezi subjektem a objektem a větší závislost k původní matce. Raná zahlcení mateřským objektem byla pozorována u některých psychosomatických pacientů, u nichž somatická porucha je primitivní reprezentací raného zahlcení matkou, raného introjektu (viz např. W. Scott Griffies, 2010). Symbiotické prvky lze stopovat dále v takových situacích, kdy matka sdílí s dítětem společné lože ještě v jeho školním věku. Zde se jedná o oidipské zavalení matčinou erotikou – opět něco, co brání v dobrém vyřešení post-oidipské fáze. Raná zahlcení a erotická zavalení se někdy opakují ve faktické

blízkosti nebo distanci, kterou pacient reguluje tak, že si lehá nebo sedá daleko nebo naopak blízko k terapeutovi.

Zavalení vznikající v pozdější oidipské fázi mohou mít podobu již zmíněného syndromu „maminčina chlapec“, který zůstal do dospělosti pod velkým vlivem matky. Často buď otce nepotkal, nezažil, nebo matka v jeho očích otce znehodnotila. Zavalení matkou a nevědomé identifikace s ní mu stěžují najít adekvátní místo v mužské společnosti a jeho falešná maskulinita funguje opět jako obrana. Perverzní vyústění erotického zavalení popsala přesvědčivě Chasseguett-Smirgelová (1984). Matka posílá chlapci zprávu, že jeho malý dětský penis je pro ni dostačující, takže chlapec se nemusí již dál vyvíjet ve skutečného muže. Kastrací nebezpečí je popřeno a rozdíl mezi generacemi rovněž. Opět jsme svědky zjednodušení, vnitřní psychická diferenciací je brzděná a není jí připisována důležitost.

(6) **Totální osamělost**

Totální osamělost je zvláštní stav a současně pozice, kdy se člověk cítí opuštěn nebo významně negován rodičovskými objekty a vytvoří si jakýsi poloautistický úkryt před světem. Svět se z této pozice jeví jako velmi mocný a nepřátelský. Pocit ztracenosti, malé ceny a vyřazenosti z velkého globálního světa vede k pocitům bezmocnosti. Svět přestal být spásným a je persekucním, utiskujícím. Mírnější podoba tohoto obrazu je pravděpodobně velmi rozšířená: malý bezmocný člověk proti velkému světu, jakýsi atom v obrovské hmotě. Tento obraz splývá s hojně dnes diagnostikovanými depresivními syndromy.

Je faktem, že mnoho lidí se cítí ve velké mocně působící globální společenské struktuře „nepohodlně“, cítí tíseň a v sebeochraně se uzavírají do svých soukromých „táborů“. Čím větší část společnosti se cítí vyřazena ze života ve společnosti, tím větší je její tendence se identifikovat se silným vůdcem.

Mezi pacienty nacházíme mnoho těch, kteří prožívají osamělost tváří v tvář vnější mocné realitě, kterou vnímají jako velký globální objekt, v němž nemohou najít pro sebe dobré místo, v němž nevidí pro sebe šance a v němž se cítí bezcenní, vyhození z kola. V psychopatologickém spektru nacházíme hraniční pacienty, pacienty s minusovým narcismem, tedy s poruchou Self, a již zmíněné pacienty s depresí a traumaty.

(7) **Rigidní patogenní přesvědčení a ideologie**

V 80. a 90. letech 20. století přišla významná škola americké ego-psychologie „Control Mastery Theory“ (Weiss, Samson, 1986) s kognitivistickým pojmem přesvědčení (*belief*) a patogenní přesvědčení (*pathogenic belief*). Přesvědčení nebo alternativně víra či postoj představuje velmi komplexní psychický útvar, který na povrchu vypadá někdy velmi jednoduše, např. „pláčem se ničeho nedosáhne“, „o sexu se nemá nikdy mluvit“, „držet se v pozadí se vždycky vyplatí“, „jakákoliv blízkost k někomu je nebezpečná“ apod. Přesvědčení, ať verbalizovaná a vědomá nebo nevědomá, vyjadřují, jak se má vyřešit určitý konflikt s okolím nebo trs konfliktů mezi Já, Ono, Nadjá a ideálem Já řešit. Subjektivita těchto psychických útvarů odkazuje k historii jedince, k rodinné zkušenosti a k identifikacím s primárními objekty, které byly posílány zkušeností s dalšími objekty, čímž se dané přesvědčení ještě upevnilo a stalo se prakticky rigidním. Vláda těchto přesvědčení v prožitcích a v chování vede k jakési psychické ztrnulosti ukazující na totalitní ego syntézu. Patogennost takovýchto útvarů je patrna z jejich přenosové síly. Např. pacient věří, že terapeut se k němu nikdy nebude schopen přiblížit – stejně jako jiné postavy

pacientovy minulosti – což současně skrývá i podkrývá pacientův strach z blízkosti prakticky ke komukoli. Zde totalitní a nebezpečný charakter rodičovských objektů může být a často také je zesílen dětskou projekcí agresivity na rodičovské postavy, které svojí odtažitostí provokují v dítěti hostilní obrazy. Internalizace takovéto zkušenosti snadno vede k patogennímu přesvědčení, v němž lze rozpoznat dvojí charakter totalitního objektu: přesvědčení funguje jako spásný objekt před další traumatizující zkušeností a může fungovat spolu s dalšími přesvědčeními jako osobní ideologie (např. lépe je se k nikomu moc nepřibližovat), ale současně tento rigidní systém brání jakémukoli vývoji, včetně poznání, neboť v patogenním přesvědčení byla již pravda objevena a zakonzervována. Zde je na místě otázka konrektivní zkušenosti, zda a jak se to děje v terapeutickém procesu, v němž terapeut představuje jiný, nepatologický objekt pro pacientovy nové identifikace.

Pokud jde o přesvědčení a ideologie, věc je složitější. Adorno (1950) a také Arendtová zdůrazňují model tzv. konformní osobnosti, která snadno přebírá ideologie zvenčí a také se jich snadno vzdává ve prospěch jiných ideologií, pokud jsou spojeny s významnou autoritou. Zdá se, že méně diferencované osobnosti s nedostatkem vlastních názorů, postojů a hodnot, které Winnicott (1950) popisuje jako neúplné osoby, mají větší sklon k introjekcím, sklon přijímat názory druhých a v sociálním prostoru představují snadno manipulovatelnou masu. Konformní osobnosti mají zdá se buď přebujelé falešné Já (Self), nebo se jedná o slabší Nadje struktury (nedostatečné nebo vadné identifikace s primárními objekty) se sklonem k disocialitě anebo je tu Já s malým rozhledem a silnějším primárním procesem. Osoby s falešným Self mají podle Winnicotta sklon být dobrými žáky všech učitelů. Konformní osobnosti se stávají pacienty různých terapeutických škol, ale málokdy si stěžují na svoji konformnost. V lepším případě mají pocit, že nevědí, kam směřují a co jsou vlastně zač (problém identity či identit).

8) Totalita a obranné mechanismy

Obrany brání narcismus každého jedince a jeho dosaženou integritu, dynamickou souhru Já, Nadjá, Ono a ideálu Já, která mu lépe nebo hůře umožňuje žít jeho každodenní život. Ve vztahu k totalitnímu objektu vystupuje do popředí několik variant obran, ale každý člověk je specifický a jistě lze najít celou řadu obranných konstelací. Uvedu zde jen některé.

Falešné Já (Self) jako obrana proti vnějšímu tlaku představuje takovou komplexní strukturu, o níž jsem již pojednal. Člověk ze strachu před nesnázemi v důsledku neposlušnosti použije falešné Já k vnějšímu přizpůsobení, např. jde volit, protože se bojí nejtít nevolit, hlasuje pro ideologii, které nevěří, protože má strach, že by mohl být odhalen jako disident a potrestán apod. (Šebek, 1994; Klímová, 2011).

Také **vytěsnění** je obrana, která má svoji důležitou funkci ve vztahu k totalitnímu objektu. Vytěšňování je použito proti vnitřnímu totalitnímu objektu, který má archaické charakteristiky a podobá se spíše duchům, magickým božstvům, jejichž nevědomá psychická přítomnost často vede k tísnivým stavům. Objeví-li se vnější totalitní objekt usilující o ovládnutí našeho chování, vytěsněné archaické objekty se dají do pohybu a je potřeba ještě většího vytěšňovacího úsilí k jejich umlčení. Dalo by se říci, že vnější represe vede k vnitřní represi nebo k jejímu zesílení (Šebek, 2013). Pocit tísnivosti (*unheimlich*) však často zůstává.

S vytěsněním souvisí cenzura. Freud použil termín cenzura ve vztahu ke snům a k hranici mezi vědomím a nevědomím (Freud, 1900, 1917). Co je odmítnuto cenzurou, je ve stavu vytěsnění. Jako ilustraci použil Freud novinovou cenzuru.

Po zamítnutých článcích byla v novinách bílá místa. Mnoho lidí v autoritativních či přímo totalitních režimech používá autocenzuru, a to buď vědomě, nebo často nevědomě. Autocenzura je nejspíše introjekt, tedy zvnitřněný totalitní objekt, který funguje mezi strukturami Já a Nadjá a nachází svého spojence v primitivních archaických objektech vlastního nevědomí. Člověk automaticky nemyslí a neříká, co by ho mohlo v různých sociálních situacích ohrozit.

Popření reality ve vztahu k vnějšímu totalitnímu objektu je nejspíše nejběžnější obranou. Lidé musí žít i v situacích chronického ohrožení a mají sklon se chovat částečně nebo úplně jakoby žádné ohrožení neexistovalo. V době jugoslávských konfliktů v 90. letech lidé vycházeli do ulic na nákup, i když tam byla určitá hrozba ostřelovačů nebo bombových útoků. Popření v podobě „vytěsnění“ vnější reality působí tím spíše, čím více je nebezpečí jen hypotetické (např. sledování státní bezpečnosti v době komunistického státu se často nedalo ani vyloučit, ani potvrdit). Psychoanalytické terapie v komunistické době fungovaly do značné míry díky popření nebezpečí jak u pacienta, tak i u terapeuta.

Významnou roli v obranách proti vnější totalitě hraje také **rozštěpení (splitting)**. Rozštěpení Já umožňuje existenci ve dvou nebo více realitách, z nichž jedna patří totalitě a jiné reality představují paralelní, soukromý život, jakoby žádná vnější totalita nebyla. Rozštěpení a popření zde mají k sobě blízko.

Vědomé a také nevědomé identifikace s vnějším totalitním objektem, ať už spásným nebo utiskujícím, spočívají v představě, že když člověk bude myslet a činit v duchu vládnoucího režimu, režim mu neublíží. Tato představa se ukázala často jako mylná.

Pokud jde o **nevědomé identifikace s totalitou**, o nichž se člověk nijak nerozhoduje a neví, že je má, ty se ukazují jako zvláště překerní. Jsou posilovány zevnitř (z nevědomí) archaickým totalitním objektem, předávají se generačně a mnoho dnešních tzv. demokratů ve společnosti, která je stále post-totalitní, odehrává ve svém chování tyto staré identifikace. Problém vyvstává markantně v Německu od sjednocení obou jeho částí. Západní Němci ještě dnes pocívuji rozdílnost v chování, myšlení a citění mezi západní a východní částí Německa.

Projekce a projektivní identifikace persekucního totalitního objektu vytváří paranooidní nebo paranoický svět vzbuzující strach a potřebu úniku nebo útoku. Projekce funguje, i když totalita ve vnějším světě je přítomna, a spočívá v nalézání ohrožení i tam, kde fakticky žádná nejsou, ale je těžké se v tom ujistit. Projekce spásného objektu vytváří **idealizace a fanatismus**. Pro mnoho lidí je každodenním spásným objektem sociální stát, který se díky humanistickým hodnotám o člověka v nouzi vždy nějak postará.

(9) Disocialita

Totalitní režimy mají na svědomí určité zmrzačení psychiky, které se projevuje v sociálním prostoru jako disocialita. Samozřejmě asociálové a disociálové se vyskytují ve všech režimech a v pozadí obvykle bývá dysfunkčnost rodin. Vedle toho je tu fenomén, který má svůj původ v sociálním totalitarismu. Fenomén disociálnosti je primárně způsoben devastací tradičních morálních hodnot, překrucováním pravdy a vytvářením umělé morálky na základě závazné a uměle vytvořené, lživé ideologie. Z pohledu psychického vývoje je to útok na struktury Nadjá a struktury ideálu Já, které se mají stát vnitřním psychickým nástrojem vykonavatele totalitní moci. Lidem jsou vnucovány ideje vládce a dehumanizované vzory chování, které mají jeho vládu podpořit a zajistit. Avšak nejen struktury Nadjá a ideálu Já jsou

pokřiveny a zneužity, ale také samotné Já jako subjekt i jeho funkce jsou mrzačeny podkopáváním kapacity myslet a snahy odhalit skutečnou pravdu.

Děje se tak propagandou, která technicky klade důraz na primární proces, na zastrašování, zamlčování nepohodlné reality a na systematické opakování lži a na zkreslený výklad dějin. Disociální jedinec pohrdá autoritami, pravdy se mu jeví jako relativní, takže může respektovat jen ty, které se mu právě hodí nebo mu právě přinášejí prospěch, stejně snadno mění politický „kabát“, lež je součástí jeho pragmatického chování, účel mu světlí prostředky a morálka včetně slušnosti se mu jeví jako zbytečná přítěž. Řídí se zejména jen svým osobním zájmem, respekt k druhému se mu jeví směšným, ovšem respekt k sobě vyžaduje. Z klasické psychoanalýzy chci jmenovat Winnicotta (1950, 1986), který se zmiňuje o skrytých antisociálech, v jejichž jádru nachází nezralé osobnosti. Ve společnosti a skupinách existuje podle Winnicotta cosi jako vnitřní (vrozená) tendence k demokracii, ale ta se aktualizuje jenom, když osobnost dosáhne citové zralosti. Winnicott uvádí, že není jasná proporce zralých a nezralých individuí nutná k tomu, aby se demokracie udržela. Domnívám se, že pokud totalitní režim „množí“ disociály nebo skryté asociály (známe heslo ze socialistických dob: „kdo nekrade, okrádá vlastní rodinu“), do jisté míry tím sám sebe reprodukuje. Pád totalitních režimů může tedy vést k sociálnímu chaosu a rozdrobení společnosti do vzájemně mezi sebou bojujících skupin, jak je to patrné v některých zemích Afriky, tzv. Blízkého východu atd.

Do analytických terapií se dostávají i disociálové nebo skryté asociálové. Mají často problém s pravidly terapie, s hrazením terapie, někdy převracejí role terapeuta a pacienta, mají sklon k manipulacím a snadno se cítí manipulováni, i když terapeut takto nijak nepostupuje, vyhýbají se pravdě o sobě a jejich ideál Já, pokud se s ním svěří, je buď málo prosociální, nebo vysloveně antisociální, např. vydělávat peníze vědomým klamáním zákazníků.

(10) Vyloučení subjektivity a vyloučení objektivoty.

Britton (2015) popsal případ dvou pacientek. První vylučovala cokoli subjektivního (zatlačení subjektivního Já/Self), emočního ve vztahu k analytikovi a zdůrazňovala jen objektivitu analytikových pozorování a objektivitu vysvětlujících interpretací mající povahu Božího slova. Původním nositelem vnějšího totalitního objektu, byla matka této pacientky. Druhý případ byl opačný, spočíval ve vyloučení skutečnosti druhé – analytikovy mysli. Pacientčin subjektivní pohled na analytickou situaci a analytikovy pokusy o třetí, objektivní interpretativní pozici hrozily destrukcí terapie. Prakticky to znamenalo, že pacientka neunesla žádný jiný pohled na svět než ten svůj. Myslím, že z pohledu strukturálního je zde totalitní objekt usazen v Já, zatímco v prvním případě je regresivně promítnut do idealizovaného vnějšího objektu. Brittonem popsané jevy nejsou výjimečné a v mírnějších podobách jsou snad dokonce i časté.

(11) „Ambiguity“ – nediferencovaná osobnost

Bleger (1967, 2013) se pokusil definovat pojem „ambiguous personality“, čemuž snad nejlépe odpovídá překlad „nediferencovaná, neurčitá nebo nevyhraněná osobnost“. Jedná se o primitivní organizaci, která předchází paranoidně-schizoidní pozici podle Kleinové. Neurčité chování, synkretismus Já spočívající ve spojování nespojitelného a chabý smysl pro realitu připomínají amorfní strukturu análního světa a vícenásobné rozštěpení. Bleger se zmiňuje o autoritativní osobnosti, která může být pokusem o překonání neurčitosti pomocí přimknutí se k rigidním

postojům a určitým přesvědčením, jejichž případná změna by vrhla osobu zpět k nediferencovanosti. Pokud by neurčitost byla regresivním stavem, tak nejspíše k vnějším nebo vnitřním ohrožením, v nichž může totalitní objekt hrát významnou roli.

(12) Traumatizace v totalitních sociálních systémech

Traumatizace v totalitních sociálních systémech je rozsáhlá a do jisté míry se odvíjí od míry individuální nesvobody, kterou subjekt zažíval. Psychické totalitní obrazy, které jsem popsal a jejichž seznam jistě není úplný, lze připsat většinou mikrotraumatizaci proběhlé v rodinách i ve veřejném prostoru a jejich následnému psychickému zpracování. Politická persekuce vždy vedla také k věznění, mučení i popravám. Způsobovala nezměrné psychické útrapy.

Totalita koncentračních táborů by vyžadovala zvláštní kapitolu. Koncentrační tábory stále ve světě existují a mohou vznikat i nadále. Vyznačují se snahou vymazat osobnost, zničit subjektivitu, použít člověka jako otroka k práci, pokud je jí ještě schopen, a nakonec ho zničit fyzicky. Pokud to někdo přežil, vina za přežití a nesdělitelnost prožitého nelidského utrpení představují obrovská psychická břemena. V tomto článku však není dost místa k podrobnějšímu pojednání. Psychoanalytická literatura o holocaustu je velmi obsáhlá a čtenář ji dnes může snadno vyhledat.

Závěrem

Pokusil jsem se ukázat propojenost vnější a vnitřní totality s pomocí pojmu „totalitní objekt“, který je svojí povahou archaickou částí kultury a kulturního nevědomí, z něhož se poměrně snadno aktualizuje ve stavech ohrožení, tísně osamělosti a bezmocnosti, tedy ve stavech regresivních. Takovými stavy může být zachvácen nejen jedinec, ale i určitá, ne nevýznamná, část společnosti. Vznikají fantazie a potřeby spásného totalitního objektu obsazeného pudy života jako ochrana před jeho persekucí variantou obsazenou destruktivním pudem. Jsou-li tyto potřeby masové, je vytvořena společenská připravenost pro sociální totalitní organizace na úrovni malých i větších skupin a států, v nichž ochrana přátel a persekuce nepřátel jdou ruku v ruce. Typickým znakem sociálních i psychických totalit je důraz na celek a ovládnutí jeho obsahu. Aby byla kontrola možná, je třeba obsah celku zjednodušit, zničit nebo zamezit jeho diferenciaci. V psychické totalitě zavládne černobílé myšlení, ego je schopno jenom jednoduché totalitní syntézy. V sociálních totalitách brzy není jasné, kdo je přítel a kdo nepřítel nebo potenciální nepřítel, protože totální kontrola vnitřního psychického světa jednotlivců je neuskutečnitelná. Nejjistější se jeví postupná destrukce všech, neboť všichni jsou potenciálním totálním nebezpečím. Obraz takového světa má psychotický rozměr. Psychické totalitní struktury mají podobně rozdvojenou podobu. Pokud je totalitní objekt usazen v Nadjá, které se stává tímto přísným soudcem, utlačuje Já a jeho svobodu myslet a prožívat, ale v pozadí je domnělá záchrana existence. Pokud je totalitní objekt usazen v Já, stává se subjekt „spasitelem“ i utlačovatelem okolí. Duální podoba psychického utiskovatele a utiskovaného se může postupně v důsledku regrese měnit v amorfní, nediferencovanou nebo málo diferencovanou strukturu na hranici přežívání a smrti.

Vnější i vnitřní totalitní světy stále vznikají. Vnitřní totality lze ovlivnit psycho-terapií a také pomocí léků, avšak vnější totalitní systémy jsou neustálou hrozbou

pro svět, neboť mají sklon expandovat a realizovat více či méně totální moc na největším teritoriu, což je spojeno s válkami, násilím, terorem, genocidami a zničením všech kulturních hodnot. Nebezpečným signálem v současném světě jsou výsledky voleb, v nichž mají úspěch populističtí, sebestřední, autoritativní přemýšleři. Je zřejmé, že část společnosti cítí určitou ztrátu životních jistot a hledá záchránce, spásný objekt.

Literatura

- Adorno, J., Frenkel-Brunswik, E., Levinson, D., and Sanford, R. N. (1950). *The Authoritarian Personality*. Harper, New York.
- Amati Sas, S. (2004). La interpretación en el trans-subjetivo; reflexiones sobre la ambigüedad y los espacios psíquicos. *Revista de Psicoanálisis* 57, 1, 129–139. Bs. As.; L'interprétation dans le trans-subjectif: réflexions sur l'ambiguïté et les espaces psychiques. *Psychothérapie* 24, 207–213. Genève.
- An interpretation in the trans-subjective space: some reflections on ambiguity and psychic space. *EATGA – AETAG Newsletter*, n.1, 2005.
- Amati Sas, S. (2010). *La transsubjectivité entre cadre et ambiguïté*. In: Pichon M., Vermorel H., Kaës R. (a cura di). *L'expérience du groupe. Approche de l'œuvre de René Kaës*. 115–127, Dunod, Paris.
- Arendt, H. (1951, 1973). *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt Brace, New York.
- Bleger, J. (1967, 2013). *Symbiosis and Ambiguity, A psychoanalytic study*. Ed. J. Churcher, L. Bleger, Routledge, London and New York.
- Botella, C. & Botella, S., (2005). *The work of psychic figurability*. Brunner-Routledge, Hove.
- Britton, R. (2015). *Between Mind and Brain*. Karnac, London.
- Chasseguet-Smirgel, J. (1984). *Creativity and perversion*, Norton, New York.
- Erikson, E. H. (1968). *Identity, Youth and Crisis*. Faber and Faber, London.
- Faimberg, H. (2001). *Narcistický rodič a střet generací*. Psychoanal. nakl. J. Kocourek, Praha.
- Fenichel, O. (1940). *Psychoanalysis of Antisemitism*. *American Imago*, 1B: 24–39.
- Freud, S. (1901). *On Dreams*, S.E.V.
- Freud, S. (1912). *Totem and taboo*. S.E. XIII.
- Freud, S. (1915). *The unconscious*. S.E. XIV.
- Freud, S. (1916–1917). *Introductory lectures on Psycho-Analysis*. S.E. XV–XVI.
- Freud, S. (1919). *The uncanny*. S.E. XVII.
- Freud, S. (1925). *Negation*. S.E. XIX.
- Freud, S. (1927). *The Future of an illusion*. S.E. XXI.
- Green, A. (2002). *The work of the negative*. London: Free Association Books.
- Griffies, S. (2010). Believing in the Patient's Capacity to Know His Mind: A Psychoanalytic Case Study of Fibromyalgia. *Psychoanalytic Inquiry*, 30, s. 390–404.
- Hinshewood, R.D. (1997). *Therapy or coercion: Does psychoanalysis differ from barinwashing?* Karnac Books, London.
- Klímová, H. (2011). *The false we/the false collective self: a dynamic part of the social unconscious*. In: E. Hopper, H. Weinberg (eds.). *The Social Unconscious in Persons, Groups, and Societies. Vol. 1: Mainly Theory*. Karnac, London, s. 187–208.
- Levine, H. B., Reed, G. S., Scarfone, D. (2013). *Unrepresented States and the Construction of Meaning*. Karnac, London.
- Loewlad, H. W. (1962, 1980). *Superego and time*. In: H.W. Loewald (ed.). *Papers in Psychoanalysis*, Yale Univ. Press, New Haven, CT.
- Meyer, L. (2013, 2016). *The Totalitarian Mind/ Totalitní mysl*. *Revue psychoanalytická psychoterapie*, XVIII roč., č. 2.
- de M'Uzan, M. (2013). *Death and identity*. Karnac Books, London.
- de M'Uzan, M. (2009). *The uncanny or "I am not who you think I am"*. In: M. de M'Uzan (2013). *Death and identity*. Chapter 9. Karnac Books, London.
- Puget, J. (1992). Belonging and ethics. *Psychoanal. Inq.*, 12, s. 551–569.
- Rosenfeld, H. (1971). A clinical approach to the psychoanalytic theory of the life and death instincts. An investigation into the aggressive aspects of narcissism. *Int. J. Psychoanal.* 52, s. 169–178.
- Sampson, H. (1994). Repeating pathological relationships to disconfirm pathogenic beliefs: Commentary on Steven Stern "Needed relationship". *Psychoanal. Dial.* 4, s. 357–361.
- Sebek, M. (1990). *Das Falsche Selbst in einem totalitären Regime*. *Sigmund Freud House Bulletin*, 14, s. 29–35.

- Šebek M. (1984). The True Self and the False Self: The Clinical and Social Perspective. *Journal of the British Association of Psychotherapists*, 26, s. 22-39.
- Šebek M. (1986). The Fate of the Totalitarian Object. *Intern. Forum of Psychoanalysis*, 5, (4), s. 289-294.
- Šebek M. (1988). Posttotalitarian Personality - Old Internal Objects in a New Situation. *J. Am. Academy Psychoanal.*, 26 (2), s. 285-309.
- Šebek M. (2001). Das Schicksal der totalitären Objekte. Wo stehen wir mit unseren Patienten? In: Kerz-Bühling, I. et al. (Hrsg.). *Sozialistische Diktatur und psychische Folgen*. Tübingen, 197-216.
- Šebek M. (2001). Zeit, Raum und Gedächtnis für totalitäre Objekte. In: Bohleber, W. und Drews, S. (Hrsg.) *Die Gegenwart der Psychoanalyse - die Psychoanalyse der Gegenwart*, Klett-Cotta, Stuttgart.
- Šebek M. (2012). Destins des objets totalitaires. In: Vermorel, H., Carbol, G., Parat, H. (eds.). *Guerres mondiales totalitaires, genocides*. EDK, Paris, s. 87-102.
- Šebek M. (2015). Základní nejistota, totalitní objekty a totalitní ego-syntézy. In: Telerovský, R., Mahler, M. (eds.). *Strach z cizího*. Psychoanal. knihovna sv. 1, Česká psychoanalytická společnost, Praha, s. 132-141.
- Šebek M. (2017). *Basic uncertainty and totalitarian objects*. In: Harris, A., Kalb, M., Klebanoff, S. (eds.). *Demons in the consulting room*. Routledge, London and New York, 2017, s. 148-158.
- Trojan, J. (1994). *Moc v dějinách*. ISE, Praha.
- Vernant, J. P. (1962, 1993). *Počátky řeckého myšlení*, ISE, Praha.
- Weiss J. (1986). *The Psychoanalytic process, theory, clinical observations and empirical research*. The Guilford Press, New York, London.
- Winnicott, D. W. (1950, 1986). *Some thoughts on the meaning of the word "democracy"*. In: *Home is where we start from*. Compiled and Ed. By Clare Winnicott, C., Shepherd, R., Davis, M. (eds.). Penguin Books, London.
- Winnicott, D. (1960, 1965). *Ego distortion in terms of true and false self*. In: *The Maturation Processes and the Facilitating Environment* (1960). Hogarth Press, London.

Praha, říjen 2016

Copyright © Michael Šebek
 michael.sebek@seznam.cz, michael.sebek@me.com